

Samanta Paronić
Pula

PERCEPCIJE SREDOZEMLJA U ODABRANIM MEDITERANISTIČKIM STUDIJAMA*

U radu se donosi osvrt na viševrsne pristupe i modele proučavanja i opisivanja povijesti Sredozemlja na koje nailazimo u izabranoj mediteranističkoj literaturi. Osobita se pozornost posvećuje historiografskim koncepcijama Fernanda Braudela – jednoga od najznačajnijih analista koji je odigrao nezaobilaznu ulogu u razvoju povijesne znanosti uvodeći nove metodološke paradigme koncipiranjem teorije o strukturama „dugoga trajanja“, povijesnim ritmovima, pluralizaciji i slojevitosti vremenske dimenzije. Dok je, s jedne strane, Sredozemlje pridonosilo upoznavanju, zbližavanju, komunikaciji, prožimanju kulturnih pregnuća i obogaćivanju povijesne baštine, s druge je strane iskazivalo tamnije naličje, oslikano neprijateljstvom, sukobima i migracijama. Uspoređivanjem različitih interpretativnih uporišta i perspektiva pri tumačenju povijesne stvarnosti sredozemnoga svijeta ukazuje se na mnogolike sastavnice povezanosti i proturječnosti, odnosno kontinuiteta i diskontinuiteta, koje su utjecale na oblikovanje uzajamnih odnosa Sredozemlja i drugih prostornih cjelina.

Ključne riječi: Sredozemlje, Fernand Braudel, Annales, „nova historija“, Peregrine Horden, Nicholas Purcell, David Abulafia

1. Uvod

Goleme prostranstva Sredozemlja otvorila su prostor brojnim proučavanjima usmjerenima prema dugotrajnim i sporo promjenjivim, ali prepoznatljivim elementima načina organizacije života, gospodarstva i svakojakih mentaliteta. U nastojanjima za izražavanjem duha vremena i nasljeđa neprestano se nailazi na tinjajuću napetost između općega i pojedinačnoga jer je nemoguće obuhvatiti cjelokupan doseg pojma sredozemnoga univerzuma. Na valovima promjena, neizvjesnosti, dramatičnih zbivanja, uspona i padova čuvale su se i razmjenjivale osobitosti i povijesno-kulturna bogatstva, zbog čega Sredozemlje predstavlja područje susreta, a ujedno i suživota različitosti širokoga spektra, sporova i sukobâ, tvoreći svijet mikrokozmosâ u makrokozmosu. Potičući međusobne dodire i utjecaje, etnokulturne, akulturacijske i asimilacijske procese, sredozemna je civilizacijska sastavnica postala čvrstim, neizbježnim i neodvojivim dijelom povijesti brojnih naroda.

Povijest Sredozemlja neprijeporno je zbir mnogih složenih i višestраних povijesti koje je teško ispriповijedati jer čine razgranatu mrežu oblikovanu međusobnim prepletanjima i utjecajima. Stoljećima se taložilo „more građe“, pružajući bezbroj mogućnosti otkrivanja

---

* Zamisao o nastanku ovoga rada pojavila se uslijed razgovora s prof. dr. sc. Dragom Roksandićem o temama koje su bile predmetom rasprava na Jadranskoj/mediteranskoj radionici 2017./2018., čijim je bio voditeljem. S obzirom na njegovu ulogu u poticanju zanimanja za proučavanje mediteranističkih tema, ali i dosega francuske škole *Annales*, ovaj je prilog svojevrsan oblik zahvale za korisne sugestije, kao i za dosadašnju suradnju u lektorsko-korektorskim poslovima.

i opisivanja dvojstava, svjetlije i tamnije strane odnosâ, silnica povezanosti i proturječnosti koje tvore zajedničku prošlost, oslikavajući „kolektivnu povijesnu dramu“, ali i „dramu malih ljudi“. U ovome se radu stoga nastoji odškrinuti riznica kompleksnih etničkih, kulturnih, pomorsko-trgovačkih i inih doticaja, kao i netrpeljivosti i ratnih okršaja kroz prizmu različitih pristupa i modela proučavanja i tumačenja povijesti Sredozemlja kakve nalazimo u odabranoj mediteranističkoj literaturi, pri čemu polazište čini „novohistorijska“ koncepcija.

2. Sredozemlje: susretište kulturno-civilizacijskih tekovina

Određivanje pojma Sredozemlja vrlo je složeno jer se ono predstavlja kao opća ime-nica takvoga opsega koja pod svojim okriljem obuhvaća iznimnu vremensku i prostornu raznolikost, odnosno kao područje raznovrsnih interakcijskih utjecaja, gospodarskih, prometnih, kulturnih i vjerskih dodira, pretapanja i prožimanja današnjih civilizacijskih vrijednosti s onima naslijeđenima iz prošlosti. Postavlja se pitanje može li se sredozemni prostor definirati kao posebna geografska regija u kojoj se osjeća sklad prirodnih pojava i društvenih čimbenika? Odgovor je, naravno, potvrđan, bez obzira na reljefne, etničke, jezične, kulturne, religijske i društveno-političke razlikovnosti. Mora su od najstarijih vremena privlačila ljude, osiguravajući izvor hrane, kretanje robe, ideja i ljudskih sudbina te potičući međusobne doticaje i utjecaje prema unutrašnjosti, koji vrhunac doživljavaju u osvit procesa litoralizacije¹. Koncentriranjem gospodarskih aktivnosti i žiteljstva na morskim obalama potonje poprimaju funkciju pozornicâ na kojima se odvija najintenzivniji društveni i gospodarski život te usmjerava tijek daljnjega razvoja i međunarodne suradnje.²

Pokušavajući ustanoviti granice Sredozemlja, geografi su u prošlosti tvrdili kako ih je moguće spoznati ondje gdje prestaju rasti masline i primorski bor. No, u suvremeni(ji)m se prilikama značenje toga prostora daleko proširilo, prelazeći vrhove visokoga planinskog okvira (Alpâ, Dinaridâ i Pirinejâ u Europi, Atlaskoga gorja u Africi te Tauridâ u Aziji)³, čime postaje ne samo svijetom primorjâ, dolinâ i nizinâ već i podgorjâ, prigorjâ i visinâ; „morem među planinama“⁴; specifičnim svijetom „harmoniçnoga kontrasta“ između sivoga vapnenca, zimzelene makije te morskoga i nebeskoga plavetnila. Žitelji Sredozemlja vjekovima su se prilagođavali osebujnim elementima prirodne sredine, kojoj more, kamen te osobito klima i vegetacija pridaju posebne i od ostalih dijelova različite osobine. Upravo je klima jedan od izraženijih čimbenika jedinstva⁵ toga golemoga i – u našim domišljanjima – jedva dostižnoga područja, stoga se način života Mediteranca oduvijek usklađivao s klimatskim ritmom izmjene toplih i suhih ljeta s blagim i kišovitim zimama⁶. Spoznavši maritimnu važnost, narodi središte života pronalaze na obalama Sredozemnoga mora,

¹ O procesu litoralizacije više u: Josip Roglić – Neda Roglić, *Litoralizacija: prekretnički i perspektivan proces*, Split 1967; J. Roglić, „Litoralizacija i njeno značenje“, *Pomorski zbornik*, 4, 1966, 679-708.

² Mate Matas, *Sredozemlje*, Zagreb 1981, 6-8; Snježan Hasnaš, „Značaj mediteranskog propitivanja humaniteta kod Alberta Camusa“, *Filozofska istraživanja*, 27/3, 2007, 629-630.

³ Matas, *Sredozemlje*, 8.

⁴ Fernand Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, I, Zagreb 1997, 26.

⁵ Isto, 249-250.

⁶ Više o karakteristikama sredozemnih klima usp. Tomislav Šegota – Anita Filipčić, *Klimatologija za geografe*, 3. prerađeno izd., Zagreb 1996, 314-320.

koje ih svojim prirodnim osobinama i društveno-gospodarskim značenjem ujedinjuje u posebnu geografsku cjelinu.

Sredozemno je more srce Staroga svijeta; pročelje triju kontinenata bez kojega je nemoguće prikazati svjetsku povijest. Svi su se narodi i civilizacije Sredozemlja umnogome koristili njegovim prednostima, a imena kojima su ga nazivali – poput rimskoga *Mare Romanum*, *Mare nostrum* ili *Mare internum* – proizlaze iz njegova položaja i važnosti u širim svjetskim razmjerima. Nigdje nije vidljivo toliko stapanje povijesti i geografije kao na Sredozemlju, gdje povijest govori kroz prostor, dok se prostor upoznaje s pomoću povijesti. Historijsko-geografska su razdoblja na različite načine izmijenila i odredila izgled i značenje sredozemnoga teritorija i njegovih kulturnih krajolika. Sredozemno je more bilo i jest okosnicom prometne mreže, spajajući obale u uvjetima političkoga jedinstva. Preko obalnih su prostora tisućljećima komunicirali narodi, države, ali i čitave civilizacije, stoga oni dobivaju sve značajnije mjesto u promatranju dugotrajnosti povijesnih procesa. Počevši od prvih velikih geografskih otkrića, s europskih je obala započeo proces integracije cijeloga svijeta u jedinstven gospodarski sustav. No, u skladu s globalnim društveno-gospodarskim razvojem, u kojemu litoralizacija ima značajnu ulogu, obale nisu samo prostorom kontakata, već neizbježno postaju i prostorom konflikata.⁷

Povijest prožimanja sredozemnih kultura, naroda i vjera predstavljala je osebujan proces, ponekad spontan, a nerijetko uvjetovan i nametnut. Kao posljedica složenih etnokulturnih odnosa, turbulentnih zbivanja i migracijskih strujanja, svijet Sredozemlja pretvara se u svijet burnih promjena, inovacija, kriza i preobrazbâ, strepnjâ i nadanja, spajanja i razdvajanja, prijeporâ, nadmudrivanja i sporova, zapanjive vitalnosti i životne opstojnosti. Stoljeća mediteranskih sukoba i suživota neprijepornom su sastavnicom ne samo sveukupne europske povijesti nego i povijesti svakoga njezina naroda, pa tako i hrvatskoga.⁸ U širokoj lepezi povezanosti Europe sa Sredozemljem nezaobilazno mjesto zauzima hrvatski etnokulturni prostor. Pomorstvo na našim obalama bilježi višemilenijsku tradiciju⁹, u kojoj se odražava čvrsta povezanost Jadranskoga mora i s Levantom (istočno Sredozemlje) i s Ponentom (zapadno Sredozemlje) smjerovima kojima su se kretale ratne i trgovačke galije, šireći prostor komunikacije. Jadran time poprima značenje važne uporišne točke, na čijim krakovima katkad počinju, a katkad završavaju značajni pomorski pothvati, postajući poprištem slaganja i neslaganja, omogućujući ljudima da se otisnu na put prema novim prostranstvima te predstavljajući „more bliskosti/intimnosti“¹⁰, sjecište sredozemnih i europskih civilizacijskih modela, odnosno svojevrstan „Mediteran u Mediteranu“¹¹.

⁷ Matas, *Sredozemlje*, 52, 83, 87; Josip Faričić, „Obala – prostor kontakta i konflikta“, u: *Akademik Josip Roglić i njegovo djelo: međunarodni znanstveni skup, Makarska, 19.-22. travnja 2006. Zbornik radova*, Split – Zadar – Zagreb 2006, 269-272.

⁸ Miroslav Bertoša, *Istra, Jadran, Sredozemlje. Identiteti i imaginariji: feljtoni, elzeviri, kolumne*, Zagreb – Dubrovnik 2003, 40-42, 146-149.

⁹ O pomorskoj tradiciji na istočnojadranskoj obali usp. Nikola Stražičić, *Pomorska geografija Jugoslavije*, Zagreb 1989, 114-117; Sabine Florence Fabijanec, „Pomorstvo na istočnom Jadranu: trgovački promet i pomorske opasnosti krajem srednjega vijeka i početkom modernoga doba“, *Historijski zbornik*, LXV/1, 2012, 41-64; Mithad Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990, *passim*; Isti, *Hrvatsko brodogavlje / Croatian shipping / Le navi croate*, Split – Zagreb 1993, *passim*; Damir Magaš, *Geografija Hrvatske*, Zadar – Samobor 2013, pogl. „Historijsko-geografski razvoj“, 224-300.

¹⁰ Predrag Matvejević, *Mediterraneo: un nuovo breviario*, Milano 1993, 23.

¹¹ Egidio Ivetić, *Adriatico orientale: Atlante storico di un litorale mediterraneo*, Rovigno 2014, 17.

3. Od „nove“ do „nove stare“¹² historije: Sredozemlje u mediteranističkim studijama

Sredozemni je akvatorij bio ishodištem razgranatih trgovačkih veza Istoka i Zapada, morem sukoba, ali i spajanja etnosâ, *toposom* u kojemu se pod različitim kutovima promatra mnogolikost nacionalnih povijesti i kultura koje se ondje sastaju. Prožimanja i sukobljavanja na Sredozemlju u tisućljetnome kontinuitetu bila su dijelom dugoga povijesnog, političkog, gospodarskog, kulturnog, etničkog i mentalnog procesa¹³, čije su se odrednice duboko utisnule u kolektivna „mjestâ sjećanja“ (*lieux de mémoire*)¹⁴, koja opstojе poput čvrstoga „most(a) bez kojega se priča o čovjeku raspada u arhipelagu iskustava“¹⁵. Krucijalni pomorski pravci povezivali su obale Sredozemlja, na kojima su se nizali narodi i države, carstva i civilizacije, usmjeravajući potom i plovidbe prema vrlo dalekim odredištima te otvarajući put isprepletanju mnoštva specifičnosti i različitosti koje nadiru i izviru kao iz multikulturnoga „lončića neistopljenih kultura“¹⁶. Kompleksnost i slojevitost Sredozemlja, njegova bezgraničnost i široka lepeza „tisuću stvari odjednom“ nametnuli su postavljanje niza pitanja, poput onih izraženih u *Sredozemlju* Mate Matasa¹⁷: „Gdje počinje i završava Mediteran?“ te „Određuje li maslina granice Sredozemlja?“ ili, pak, onoga na koje se u svojim domišljanjima *identitetâ i imaginarijâ* osvrće Miroslav Bertoša¹⁸: „Kako se to može biti Mediteranac?“. Upravo taj splet mijena, preobrazba, previranja i kontinuiranoga života sredozemni svijet pretvara u kovitlac neslućenih varijacija, transformacija, suglasja i proturječja, nudeći pregršt upita i mogućih odgovora iz kojih su iznjedrila nova gledišta znanstvenoga promišljanja i nove metodološke paradigme, pri čemu je zapažena uloga nesumnjivo pripala istraživačkim pothvatima francuskih povjesničara okupljenih oko časopisa *Annales*.

Fernand Braudel, središnja ličnost druge generacije škole *Annales* – jedne od najutjecajnijih historiografskih škola, koja je otvorila vrata drugačijemu pristupu historiji kao znanosti te preobrazbi u shvaćanju osnovne zadaće povjesničara – imao je presudan

¹² Sintagmu „nova stara historija“ (*New Old History*) pronalazimo u članku Lawrencea Stonea, „The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History“, *Past & Present*, 85, 1979, 3-24.

¹³ Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata: lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb 2002, 19.

¹⁴ Detaljnije o pojmu „mjestâ sjećanja“ (*lieux de mémoire*) v. Pierre Nora (dir.), *Realms of Memory. Rethinking the French Past*, 1, New York 1996, 1: „Things tumble with increasing rapidity into an irretrievable past. (...) What was left of experience, still lived in the warmth of tradition, in the silence of custom, in the repetition of the ancestral, has been swept away by a surge of deeply historical sensibility. (...) Memory is constantly on our lips because it no longer exists. (...) *Lieux de memoire* are there because there are no longer any *milieux de memoire*, settings in which memory is a real part of everyday experience.“ Usp. također, primjerice: Isti, *Les lieux de mémoire*, 1-3, Paris 1984-1992; Isti, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“, *Representations*, 26, 1989, 7-24; Isti, „Između sjećanja i povijesti“, *Diskrepancija*, 8/12, 2007, 135-165; Andrzej Szpociński, „Sites and Non-Sites of Memory“, *Teksty Dru-gie*, 1/2016, 245-254; Michael Rothberg, „Between Memory and Memory: From *Lieux de mémoire* to *Noeuds de mémoire*“, *Yale French Studies*, 118-119, 2010, 3-12.

¹⁵ „(...) la memoria è un ponte senza il quale la storia di un uomo si sbriciola in un arcipelago di esperienze“, Giulio Ghirardi, *Appunti e contrappunti*, Venezia 2014.

¹⁶ Bertoša, *Istra, Jadran, Sredozemlje*, 270-273.

¹⁷ Matas, *Sredozemlje*, 6-9.

¹⁸ Bertoša, *Istra, Jadran, Sredozemlje*, 146-149.

utjecaj u postavljanju temelja „nove historije“ (*l'histoire nouvelle*), koja je potisnula onu tradicionalnu (*l'histoire traditionnelle*). Nastavljajući se na radove i stajališta prve generacije *analista*, napose Luciena Febvrea o odbacivanju političke, odnosno diplomatske povijesti, segmentarne misli i faktografije, Braudel u knjizi *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* događajnoj historiji suprotstavlja historiju „dugoga trajanja“ (*l'histoire de longue durée*). Zagovara kvantitativno istraživanje povijesti te stapanje historije s društvenim znanostima, nasuprot vjerovanju u njezinu posebnost, smatrajući da okosnicom istraživanja treba biti „totalna društvena pojava“, koja obuhvaća sve aspekte ljudskoga života – od političkoga i društvenoga, preko gospodarskoga i kulturnoga, pa sve do pravnoga i religijskoga. U tom se smislu primjećuje utjecaj francuskoga sociologa i antropologa Marcela Maussa, tvorca spomenutoga pojma, u čijoj se definiciji totalne pojave ogleda integracija, povezanost različitih dimenzija svakodnevice, koje se sporo mijenjaju i sastavnim su dijelom dubinskih struktura, u totalitet, pri čemu se zagovara primjena komparativne analize.¹⁹ Pitanje komparativne historije (*l'histoire comparée*), kojom se nastoje objasniti povijesno uvjetovane sličnosti i razlike između promatranih slučajeva, središnje mjesto zauzima i u „komparativnohistorijskome manifestu“²⁰ Marca Blocha, jednoga od utemeljitelja škole *Annales*. U svojim radovima naglašava važnost dokumentacijskoga pristupa te ulogu povjesničara kao „vječitoga istražnog suca“ (*perpétuel juge d'instruction*) koji izvodi uopćen zaključak na temelju detaljne komparativne analize i kritičke interpretacije dokumentiranih činjenica. Prema Blochu, jedino bi društvenopovijesna komparatistika mogla osvijetliti sve sličnosti i razlike koje su sastavnim dijelom europske povijesne baštine. Nova paradigma podrazumijevala je iskorak od proučavanja pukih fragmenata, ističući nužnost njihova dovođenja u suodnos te višeslojnoga istraživanja sličnosti i razlika između fenomena koji pokazuju stanovite analogije, odnosno društava „neprekidno izloženih međusobnom utjecaju, podređenih u razvoju, upravo zbog blizine i istodobnosti, djelovanju istih velikih uzroka i koja imaju, barem djelomice, zajedničko podrijetlo.“²¹ Takva je komparativistička praksa nedvojbeno utabala put izučavanju društvenih sredina nadilaženjem nacionalnih i etničkih okvira, što će biti razvidno i na primjeru Sredozemlja kao prostora umreženih identiteta.

Okrenuvši istraživački smjer prema razmatranju organske povezanosti vremena i prostora te povijesti i geografije, Braudel je u središte zanimanja postavio odnos čovjeka i

¹⁹ Immanuel Wallerstein, „Braudel – čovjek okolnosti“, *Naše teme*, 33/5, 1989, 1045-1046; Olga Supek, „Darivanje kao totalna komunikacija“, *Etnološka tribina*, 17/10, 1987, 8; Pavle Milenković, „Fernan Brodel i dugo trajanje“, *Sociologija: časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, XLIII/1, 2001, nepaginirano (http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/XLIII_1/d003/show_html?stdlang=ba_fed, posjet 1. 12. 2018).

²⁰ Marc Bloch, „Pour une histoire comparée des sociétés européennes“, *Revue de synthèse historique*, XLVI (XX)/136-138, 1928, 20. Izraz „komparativnohistorijski manifest“ koristi se u uredničkom predgovoru u knjizi koja donosi izbor radova kojima se pruža pregledan uvid u razmjere komparativističke problematike, kao i u različite razvojne perspektive, metode, načela i paradigme komparatistike, a samim time i u mogućnosti njihove implementacije u historijska istraživanja: *Uvod u komparativnu historiju*, ur. Drago Roksandić, Zagreb 2004, 13.

²¹ *Uvod u komparativnu historiju*, 42. Usp. original: „(...) étudier parallèlement des sociétés à la fois voisines et contemporaines, sans cesse influencées les unes par les autres, soumises dans leur développement, en raison précisément de leur proximité et de leur synchronisme, à l'action des mêmes grandes causes, et remontant, partiellement du moins, à une origine commune.“ Bloch, „Pour une histoire comparée“, 19.

prirodne okoline, omogućivši time spajanje dviju znanosti u geohistoriju. Želio je naglasiti sinergiju prostora i vremena u Sredozemlju pa je iz njegova djela zamjetno kako se čovjek kreće u ritmu zajedno s prirodnom sredinom, koja čini samu suštinu svake civilizacije. Dakle, analizirajući taj suodnos, ukazuje na dimenziju u kojoj svi ritmovi u okviru kojih čovjek pulsira u odnosu na prirodno okruženje zapravo stvaraju civilizaciju, koja je neobjašnjiva bez geografije. Sredozemlje je obuhvatio u njegovim najširim granicama, čiji su dijelovi životnim ritmovima povezani u konzistentan prostor, na kojemu su u vremenu dugoga trajanja sabrane vrijednosti sredozemne civilizacije.²²

Koristeći se metaforičkim opisom morske vode, navodeći kako na prvi pogled promatramo zbivanja na njezinoj površini, ali ne i promjene koje se odvijaju u dubinama, Braudel uvodi tri razine analize koje se podudaraju s trima vremenskim slojevima. Struktura ili „dugo trajanje“ određeni su poviješću čovjeka u njegovim odnosima s okružujućom okolinom, odnosno s raznorodnim geografskim čimbenicima. Riječ je o gotovo nepokretnome, usporenome vremenu, u kojemu se odvijaju polagani, teže zamjetni procesi kao dijelovi dubinske povijesti, sastavljene od stalnih ciklusa koji se neprestano ponavljaju, a koji otkrivaju najdublje slojeve u odnosu čovjeka s prirodnom sredinom – trajne vrijednosti civilizacije. Takvo se vrijeme ne može spoznati s uobičajenoga ljudskoga gledišta, već zahtijeva svojevrstan odmak od pojedinačnih događaja, a taj je koncept ostvaren u prvome dijelu knjige, gdje iz središta zanimanja izlaze velike ličnosti i politički događaji, dok važnom postaje čovjekova okolina, beskrajno dugo trajanje samoga Sredozemlja. Kategorija koja objedinjuje taj prostorno-vremenski kontinuum upravo je kategorija civilizacije.²³

Svojim osebujnim načinom izražavanja – spajajući duh romanesknoga i povjesničarskoga diskursa – Braudel potanko iznosi geografska, sociološka i kulturološka obilježja, karakteristična za podneblje koje opisuje, pri čemu je Sredozemlje subjekt povijesnoga zbivanja, stoga prozaičnom razradom mnoštva pojedinosti omogućuje neideološko, nepristrano sagledavanje dugoročne povijesne perspektive u koju su utkana čitava stoljeća, sve raznolikosti egzistencije koje se mogu razumjeti jedino polazeći od dubine. Kao što je to u svojemu članku „Domene dugog trajanja kod Fernanda Braudela“ iznio talijanski povjesničar Alberto Tenenti, promišljajući o ključnim elementima njegova shvaćanja povijesti, Braudel ističe da se svaka aktualnost sastoji od gibanja različitoga podrijetla, pri čemu bismo njihovim izdvajanjem otkrili slojeve koji u vremenu napreduju drugačijim tempom, no unatoč tomu oni uzajamno djeluju jedan na drugi. Slijedom toga, sva su ta gibanja međusobno sukladna te su sadržana u jednome jedinstvenom trajanju, dok izdvajanje pojedinih vremenskih odrednica vrši sâm čovjek pa je cijepanje povijesnoga vremena rezultat nemogućnosti povjesničara da ga obuhvati u njegovoj cjelovitosti i jedinstvenosti.²⁴

Dругу kategoriju čini vrijeme srednjega trajanja, usmjereno prema društvenomu životu i obilježeno sporim promjenama društvenih, političkih i gospodarskih struktura, stvarajući

²² Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet*, I, 21; Borna Fürst-Bjeliš, „Sredozemlje i sredozemni svijet Fernanda Braudela – povodom 100-godišnjice rođenja“, *Geografski horizont*, 49/1-2, 2003, 41-44; Lynn Hunt, „French History in the Last Twenty Years: The Rise and Fall of the Annales Paradigm“, *Journal of Contemporary History*, 21/2, 1986, 211.

²³ Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet*, I, 17; Isti, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, II, Zagreb 1998, 118.

²⁴ Alberto Tenenti, „Domene dugog trajanja kod Fernanda Braudela“, *Naše teme*, 33/5, 1989, 1055.

time predložak za istraživanja u domeni socijalne i ekonomske historije. Na najnižu je razinu Braudel smjestio vrijeme pojedinačnih, prolaznih događaja, političkih i ratnih zbivanja, činjenicâ koje zaokupljaju našu pozornost, no koje ubrzo bivaju potisnute drugim događajima, od kojih je svaki neraskidivim dijelom čitavoga lanca zbivanja. Ono što izranja na površinu predstavlja samo individualnu percepciju promatrača, tek jedan pojavni oblik ili epizodu dugoga trajanja, ali ne i samu suštinu jer je povijesna zbilja konzistentna cjelina, poput samoga Sredozemlja.²⁵ Zbog toga Braudel događaju dodjeljuje nezatno, površno značenje, čije se istinske, skrivene vrijednosti na prvi pogled ne mogu otkriti jer su pojedinačna zbivanja tek „prašina“, tvorevine dugoga trajanja.²⁶ Glavnim predmetom povijesti stoga ne smatra pojedince kao nosioce različitih zbilja jer su determinirani strukturama; štoviše, prema navodima britanskoga povjesničara Petera Burkea, koji se u djelu *The French Historical Revolution* posvetio razmatranju temeljnih postavki i znanstvene metodologije *analistâ*, razvidno je kako Braudel pojedinca drži zatočenikom sudbine, u čijim okovima malo toga može promijeniti. Smanjujući njegov utjecaj na povijesni tijek, naglašava važnost isključivo zajedničkoga djela koje su kontinuirano stvarale skupine ljudi, čitave generacije jer s vremenom nastaju sustavi, stoljetne konstrukcije koje usmjeravaju gibanje društva.²⁷

Braudel naglašava postojanost zbiljâ dugoga trajanja, identificirajući ih kao strukture kojima pridaje gotovo bezvremenski, transcendentan karakter jer upravo one uvjetuju površinsko kretanje. Dugo trajanje svojevrsan je koordinatni sustav²⁸ prema kojemu se strukturiraju sva povijesna kretanja te omogućuje objašnjavanje pojava koje se mogu uspoređivati zbog njihova ponavljanja. Doživljavajući Sredozemlje kao jedinstveno područje suživota različitih naroda, jezika, vjera, kultura i civilizacija, stvorio je obrazac totalne historije u vremenu i prostoru jer geografske cjeline ne podrazumijevaju samo prostorne već i političke, društvene, gospodarske i kulturne aspekte, s obzirom na to da iz Sredozemlja izvire složenost i međuovisnost mnogih sastavnica.

Analizirajući odlike gospodarstva Sredozemlja, Braudel ukazuje na ključno značenje komunikacije, napose trgovačkih središta u povijesti kapitalizma – sustava koji se u ciklusima, tijekom nekoliko stoljeća, oblikovao oko pojedinih talijanskih gradova, poprimajući oblik monopola te pokazujući glavnu tendenciju univerzalnosti, a pri tome se u njemu odražava istodoban, ravnopravan spoj društvenih, kulturnih i civilizacijskih odrednica. Osvrnuvši se na fenomen „ekonomija-svijet“ (*world-economy; economia-mondo*), Braudel je – u skladu s razmatranjima talijanske povjesničarke Giuliane Gemelli²⁹, koja je u djelu *Fernand Braudel e l'Europa universale* istražila različite razine njegova djelovanja – ukazao na svojevrsan model koji nije ograničenoga vremenskoga i prostornoga obilježja te ne odražava strukturu samo jedne epohe, već svakoga oblika kapitalizma, odnoseći se na čitavo svjetsko gospodarstvo.³⁰ Kontinuirana razmjena ljudi omogućila je pojavu jedinstva

²⁵ Isto, 1055-1056.

²⁶ Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet*, II, 271.

²⁷ Peter Burke, *The French Historical Revolution: The Annales School 1929-89*, Stanford, CA 1990, 40; Tenenti, „Domene dugog trajanja“, 1057.

²⁸ Mirjana Gross, „Brodelijanski svijet“, *Historijski zbornik*, XXXIX/1, 1986, 256.

²⁹ Giuliana Gemelli, *Fernand Braudel e l'Europa universale*, Venezia 1990.

³⁰ Braudel, *Afterthoughts on material civilization and capitalism* (transl. Patricia M. Ranum), Baltimore – London 1977, 81-82.

i kolektivne sudbine, pretvorbu Sredozemlja u mozaik kultura i civilizacija, no „regija dijaloga“ – na koju ukazuje Predrag Matvejević u *Mediterranskome brevijaru* – naposljetku postaje prostorom stalnih kriza, razdirućih napetosti i neizbježnih sukoba; okrutnih događaja, od kojih su neki potonuli na morsko dno, dok su se drugi čvrsto urezali u pamćenje.³¹ Nedvojbeno je, dakle, da je Sredozemlje označeno supostojanjem, ali i borbom različitih civilizacija, koje održavaju iznimnu kompleksnost, obuhvatnost i proturječnost, istovremenu promjenjivost i trajnost, sažimajući raznorodne vremenske jedinice: od pojedinačnih događaja, odnosno zbivanja na individualnome planu do vremena dugoga trajanja. Braudelovo shvaćanje civilizacija time se podudara s njegovom koncepcijom vremenskoga i prostornoga međudjelovanja, koje se identificira sa samom historijom – u suštini globalnom (*l'histoire globale*), uopćavajućom, koja nadilazi ljudsku i socijalnu egzistenciju.³²

Kao što ima mnogo vremenskih odsječaka, tako se ocrta i pluralizam prostora. Svaka od civilizacija zauzima „vlastiti“ areal te se ostvaruje u svojem kulturnome krugu, ali ih Braudel ne zatvara u uzak, geografski determiniran prostor, ukazujući na mjesta dodira i susreta s drugim civilizacijama. Dakle, unatoč njihovim vlastitim kretanjima i povijesnim distinkcijama, obogaćuju se razmjenama i interciviliacijskom komunikacijom. U njima se sjedinjuju različita trajanja, sve posebne historije koje su neodvojivim dijelom one totalne, sveobuhvatne, stoga su nepoznatljive bez globalnoga obzora u okviru kojega djeluju. Osvrnemo li se na Braudelovo djelo *Civilizacije kroz povijest*, dobivamo predodžbu o potonjima kao o kontinuitetima jer ne nastaju ni iz čega; ne mogu se svesti tek na nekoliko karakterističnih obilježja te nisu podložne brzomu slamanju, već formiraju gotovo neprekinuto, dugovječno tkivo sposobno iznova oživjeti, predstavljajući najtrajnije i najstabilnije socijalne strukture.³³

Pritom valja napomenuti kako se civilizacija prilikom preobrazbe na stanovit način odvaja od nekoga dijela vlastite prošlosti.³⁴ Koncept „civilizacijskoga odvajanja“ Braudel preuzima od Michela Foucaulta, ukazujući na posebnost svake civilizacije jer u interciviliacijskoj komunikaciji, pri suočavanju jednih s drugima, one vrše izbore, odbacujući određene vrijednosti koje nastaju izvan granica onoga što svaka od njih smatra ispravnim. Upravo se u tome prihvaćanju ili neprihvaćanju, jednako kao i u vrijednostima koje stječu u povijesnome kontinuitetu, očituju njihove posebnosti, skup njima svojstvenih kulturnih obilježja, usvojen i oblikovan način viđenja svijeta, no te osobitosti svoje potpune učinke mogu ostvariti samo prevladavanjem granica vlastitoga prostora i otvaranjem prema drugim kulturnim krugovima.³⁵

Promatrajući Sredozemlje kao organizam, Braudel na temelju površinskih pojava zaključuje o dubokim procesima i polaganim promjenama, o povijesnim pojavama koje su međusobno usporedive te kao takve predstavljaju cjelinu jedinstvenu u svojoj nejednakosti, uspostavljajući najprije prostornu, a potom i povijesnu cjelokupnost sredozemnoga

³¹ Matvejević, *Mediterranski brevijar*, Zagreb 2007, 86-88.

³² Pavle Milenković, „Fernan Brodel i dugo trajanje“.

³³ Braudel, *Civilizacije kroz povijest*, Zagreb 1990, 44, 58; Isti, *Sredozemlje i sredozemni svijet*, II, 118, 124, 129.

³⁴ Isti, *Civilizacije kroz povijest*, 60.

³⁵ Isto, 61; Drago Roksanđić, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500–1800*, Zagreb 2003, 34.

prostora, naglašavajući pritom njegovo fundamentalno jedinstvo jer u osnovi predstavlja „svijet za sebe“.³⁶ Povijesno je vrijeme također smatrao cjelovitim, sastavljenim od kombinacija raznovrsnih trajanja, označujući elemente koji se prenose strukturama što omogućuju postojanost određenoga društva. S obzirom na to da je u povijesti zabilježeno cikličko kretanje, ovakav način promatranja pridonosi boljemu razumijevanju svijeta i današnjega trenutka, stoga je Braudelovo bavljenje geohistorijom utjecalo na popularizaciju istraživanja u ekohistorijskome kontekstu – pri čemu osobito valja istaknuti dostignuća u okviru istraživačkoga projekta *Triplex Confinium*, čijim je utemeljiteljem prof. dr. sc. Drago Roksandić³⁷ – kao i na razvoj interdisciplinarnu i multidisciplinarnu orijentaciju, koja se očituje u susretištu povijesti, sociologije, antropologije i etnologije. Upravo se ovakvim pristupom može prodrijeti u dubinsku historiju; u identitet Sredozemlja kao prostora konvergencije sazdanoga od jedinstvenih specifičnosti nastalih umrežavanjem prirodnih i društvenih čimbenika tijekom dugoga historijskogeografskoga razvoja, zbog čega je gotovo nemoguće odrediti jasnu granicu gdje Sredozemlje započinje, a gdje završava.

Za razliku od Braudelova težišta na integraciji, Peregrine Horden i Nicholas Purcell u djelu *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History* odmiču se od „romantične“ vizije; nastoje razotkriti mnogostruke različitosti uvođenjem novoga pristupa – razbijanjem sredozemnoga područja na mikroregije, proučavajući povijest pojedinih, zasebnih areala, s tendencijom prikazivanja povijesti Sredozemlja kao promjenjive, nepredvidljive i lokalne, odbacujući Braudelovo uvjerenje o njegovoj jedinstvenosti u dugotrajnoj, gotovo nepomičnoj, „vladajućoj historiji“. Razmatrajući odrednice interakcionističkoga i ekohistorijskoga pristupa, autori dovode u pitanje Braudelov geografski determinizam, prostorno-vremenske strukture i široko jedinstvo diljem Sredozemlja, ističući lokalnu varijabilnost, a u okviru ljudske interakcije s prirodnom okolinom naglašavajući bitnost ne samo ekoloških nego i psiholoških aspekata.³⁸

Orijentirajući se u mikroistraživačkome smjeru, autori nastoje spoznati ljudske prilagodbe na promjene u lokalnoj sredini kako bi potom sagledali složen odnos geografskih, topografskih, geoloških i klimatskih čimbenika u širem kontekstu, upozoravajući na relevantnost regionalnih varijacija te na mogućnost izvođenja pogrešnih, uopćavajućih zaključaka pri iznošenju jedinstvenih, zajedničkih obilježja koja karakteriziraju čitavo sredozemno područje. Primjenjujući mikroregionalni pristup, pozornost posvećuju subregijama – o čemu piše Cornel Zwierlein³⁹ – koje ne tvore zasebne entitete, već iz

³⁶ „Okrugli stol: Mediteran: F. Braudel, J. Guilaine, M. D. Grmek, H. Ahrweiler, R. Mantran, M. Aymard, A. Guillerm, A. Nouschi, V. M. Godinho, A. Denis, C. Ockrent“, *Naše teme*, 33/5, 1989, 1065; Braudel, „Mediteran i mediteranski svijet“, *Naše teme*, 33/5, 1989, 979-1037.

³⁷ Više o projektu v. Roksandić, „The Triplex Confinium. International Research Project: Objectives, Approaches and Methods“, u: *Microhistory of the Triplex Confinium. International Project Conference Papers, Budapest, March 21-22, 1997*, ur. Roksandić, Budapest 1998, 7-25.

³⁸ V. Peregrine Horden – Nicholas Purcell, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Oxford 2000, I. dio: „Frogs round a Pond: Ideas of the Mediterranean“, 7-49; James Fentress – Elizabeth Fentress, „The Hole in the Doughnut: *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History* by Peregrine Horden, Nicholas Purcell“, *Past & Present*, 173, 2001, 215; William V. Harris, *Rethinking the Mediterranean*, Oxford 2005, 6; Francesco Benigno, „Il Mediterraneo in XXI secolo“, u: *Il mondo e la storia*, ur. Tullio Gregory, Roma 2009, 233-242 ([http://www.treccani.it/enciclopedia/il-mediterraneo_\(XXI_Secolo\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/il-mediterraneo_(XXI_Secolo)/), posjet 10. 12. 2018).

³⁹ Cornel Zwierlein, „Early Modern History“, *Handbuch der Mittelmeerforschung und disziplinäre Zugänge*, ur. Mihran Dabag i dr., Munich 2015, 97-98.

njih izvire sjedinjenost raznih ekoloških aspekata, kao i pomorskomu povezivanju, ispitujući njegov kontinuitet te rizike i opasnosti kojima je pomorska trgovina bila izložena u srednjovjekovnome razdoblju. Da bi se bolje shvatili dugoročni procesi koji su se odvijali u mediteranskome kozmosu, zanimanje se – prema Hordenu i Purcellu – treba usmjeriti prema prostoru u kojemu su se razvijali društveni i gospodarski sustavi jer se proučavanjem njihovih transformacijskih oblika može pratiti daljnji tijek razvoja te brojne razine povezanosti u novome okruženju.

Prilikom razmatranja odnosa čovjeka i prirodne sredine ukazuju na načine prevladavanja ograničenja pojedinih mikrookoliša njihovom radikalnom preobrazbom, kao i projektima melioracije, pri čemu se ostvaruje oblik kontrole i moći nad prirodom. Orijentiraju se prema dekonstruiranju ideje o revolucijama i katastrofama kao prijelomnim povijesnim trenucima, smatrajući ih isključivo prilagodbama na promjene sredozemnoga okoliša. S time u vezi, tehnološko-inovacijske promjene također objašnjavaju kao dio adaptacijskoga, a ne revolucijskoga procesa.⁴⁰ Zagovarajući povijest bez katastrofa širokih razmjera, autorski dvojac tvrdi kako su određeni kobni događaji – poput erupcije Vezuva i, posljedično tomu, uništenje Pompejâ – razarajući samo na lokalnoj razini, dok je njihov utjecaj na gospodarske i ekološke sustave neznatan. Nastojeći opovrgnuti tezu o poplavama i potresima kao katastrofalnim pojavama, sliku o prilično zastrašujućemu Sredozemlju na kojemu vrebaju takve opasnosti doživljavaju potpuno normalnom, navodeći kako nijedan od tih lokalnih čimbenika nije imao globalan učinak. Time učvršćuju svoju tvrdnju kako povijest Sredozemlja najprije treba proučavati na mikrorazini, uzimajući zatim u obzir kontekst regionalnih i globalnih posljedica.⁴¹

Jednu od okosnica Hordenova i Purcellova istraživanja čini propitivanje uloge ljudske mobilnosti u razvoju komunikacije i trgovine, kao i razmatranje interakcije religije i okoline, pri čemu se moru pridaje važnost glavnoga posrednika u omogućavanju međusobne povezanosti regija te uspostavljanju susreta različitih religija diljem Sredozemlja. Dok se u Braudelovu pristupu nazire sinergijski spoj historije i društvenih znanosti, Horden i Purcell primjenjuju metode socijalne antropologije u koncept mikroregionalnoga istraživanja isključivo u svrhu podupiranja određenoga dokaza, ukazujući na nužnost uključivanja psihološke sastavnice, koja nedostaje u Braudelovu djelu.⁴² Promišljajući o povijesti s relacijskoga, a ne sa strukturalnoga gledišta, u žarištu njihova interesa ne nalaze se postojane, perzistentne, sporo mijenjajuće, slabo uočljive promjene i „gotovo imobilne“ (*presque immobile*) strukture⁴³, kakve pronalazimo u Gérarda Boucharda, Emmanuela Le Royja Laduriea te, dakako, Fernanda Braudela, već međusobne veze, način korištenja i putovanja morem te uspostavljanja interkomunikacije. Naglasak nije na stabilnim ekološkim ravnotežama, nego na neprestanim gibanjima ljudi i robe, višestrukim kontaktima i dodirima, turbulentnim procesima, promjenama, oscilacijama

⁴⁰ Gadi Algazi, „Diversity Rules: Peregrine Horden and Nicholas Purcell’s *The Corrupting Sea*“, *Mediterranean Historical Review*, 20/2, 2005, 229.

⁴¹ V. Horden – Purcell, *The Corrupting Sea*, III. dio: „Revolution and Catastrophe“, 173-400.

⁴² Isto, IV. dio: „The Geography of Religion“, 401-460.

⁴³ François Dosse, „L’histoire en miettes: des Annales militantes aux Annales triomphantes“, *Espace Temps*, 29, 1985, 51; Bertoša, „Povijesni događaj, naracija i ‘političko’ u ‘novoj historiji’ (Saopćenje o jednom nesustavnom razmatranju)“, *Politička misao*, 23/3, 1986, 109; Hunt, „French History“, 212.

i prilagođavanjima, što nije rezultiralo oštrim prekidima ili dramatičnim krizama, stoga svaku pretpostavku o navodnoj revoluciji – tehnološkoj, gospodarskoj ili socijalnoj – izričito odbacuju.⁴⁴

Pri opisivanju Sredozemlja Horden i Purcell naglašavaju nepredvidljivost, nestabilnost, klimatsku promjenjivost, neprekidnu dinamičnost i komunikaciju, što je omogućeno ne samo zahvaljujući morskim prostranstvima nego i specifičnim konfiguracijama okoliša, ukazujući pritom na shvaćanje Sredozemlja kao „riznice“ mikroregija sa zasebnim identitetima i proizvodnim mogućnostima te iznimno visokim stupnjem povezivanja.⁴⁵ Razmatrajući pojedinačne slučajeve i specifične koncepte, autori ističu činjenicu kako se oni mogu primijeniti u raznim kontekstima i epohama, zbog čega je njihova usporedba na mikro-, a potom i na makrorazini temeljni preduvjet za stvaranje široke, sveobuhvatne povijesne slike. Promatranjem neprestane izmjene kontrakcija i ekspanzija, koje su dijelom cijeloga sustava, ali i njegovih sastavnica, odbacuju tipologiju vremena, ne pridajući važnost činjenicama i događajima kao značajnim pokazateljima određenoga zbivanja u vremenu i prostoru, pri čemu pokazuju sličnost s Braudelovim pristupom, već ih uzimaju u obzir samo s ciljem opisivanja mehanizama Sredozemlja.⁴⁶

Za Hordena i Purcella ne postoji totalitet, unifikacija, stoga ističu fragmentiranost Sredozemlja te raznolike „tipove jedinstva“ pod njegovim okriljem. Za razumijevanje je njegova identiteta, dakle, ključno proučavanje mikroregija, koje su rezultat dugoročnoga međudjelovanja vanjskih i unutarnjih sila, kao i interakcije čovjeka i prirodne okoline. Svaka se od njih odlikuje svojom osebujnošću i nizom ekoloških niša, tvoreći oblik osobitoga, lokalnoga jedinstva, po čemu se razlikuje od onih susjednih, no povjesničar ih ne bi trebao promatrati odvojeno, kao izolirane jedinice, već u njihovu međudnosu. Sredozemni se svijet u tome smislu shvaća kao prostor sastavljen od mnogo – metaforički rečeno – „virtualnih“ otoka, predstavljajući pokretačku silu koja omogućuje prožimanje, povezivanje različitih dijelova, čime pridonosi njihovu bržemu razvoju.⁴⁷ Za razliku od Braudelova oslanjanja na postojane, opće obrasce, koje karakterizira kontinuitet, Horden i Purcell naglašavaju njihovu labilnost i brojne mogućnosti preoblikovanja, promatrajući značenja, analogije i veze s prošlošću, ali u potpuno novome kontekstu.⁴⁸

Dok se u Braudelovim opisima nazire impresionistička panorama Sredozemlja, Horden i Purcell nastoje uvidjeti i razumjeti dinamična gibanja koja su uvjetovala stvaranje takve slike,⁴⁹ kao i međudjelovanja svakojakih elemenata koji su pridonijeli stapanju fragmenata u jedinstven sredozemni makrokozmos. Kao što je već rečeno, Braudel je smatrao kako je povijest Sredozemlja zapravo povijest sporih vremenskih ritmova te da čovjek nije akter zbivanja, već je bespomoćno biće prepušteno vjetrovima povijesti, čiji su izbor i način ponašanja uvjetovani geografskim čimbenicima, odnosno prirodnom okolinom koja ga

⁴⁴ Algazi, „Diversity Rules“, 229.

⁴⁵ V. Horden – Purcell, *The Corrupting Sea*, II. dio: „Short distances and Definite Places’: Mediterranean Microecologies“, 51-172; Algazi, „Diversity Rules“, 230.

⁴⁶ Brent D. Shaw, „Challenging Braudel: a new vision of the Mediterranean“, *Journal of Roman Archaeology*, 14, 2001, 420-421.

⁴⁷ Horden – Purcell, *The Corrupting Sea*, 54, 65; Shaw, „Challenging Braudel“, 424.

⁴⁸ Shaw, „Challenging Braudel“, 427.

⁴⁹ Isto, 452.

okružuje. Međutim, sasvim novi pogled na povijest Sredozemlja izvire iz djela *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean* iz pera Davida Abulafije.

Za razliku od Braudela, koji u središte razmatranja stavlja geografski prostor kao kolijevku različitih civilizacija te raskrižje maritimnih i kontinentalnih tradicija, a ne političku povijest Sredozemlja, Abulafia se fokusira na preobrazbe vremena, dodjeljujući ulogu protagonistâ samim ljudima – od putnika, pomoraca i trgovaca, preko misionara, križara i hodočasnika do vojskovođa i gusara – koji su, spajajući najudaljenije krajeve toga jedinstvenoga prostora na temelju neprestanih susreta i razmjena, pridonijeli njegovu pretvaranju u najdinamičnije mjesto interakcije raznolikih društava.⁵⁰ Naglasak je na promjenama koje su se odvijale tisućljećima, političkim odlukama, velikim bitkama i osvajanjima; na površinu izvira žestoke borbe za politički monopol i trgovinu, intenzivni migracijski tijekovi, kao i kolektivna tragična ljudska sudbina zahvaćena vrtlogom brodolomâ, koja se ogleda u sintagmama „pogubno more“, „gorko more“ ili „more smrti“. U prošlosti Sredozemlja ne zrcali se samo brodelovski vremensko-prostorni kontinuum već i ujedinjenje ljudi koji su, nalazeći se na raskrižju brojnih kultura, jezika i religija, stvorili ljudsku povijest, odnosno povijest civilizacija.

Dok su *analisti* iskoračili iz povijesti fluktuacija i događaja, Abulafia se opredijelio za kronološki⁵¹ i analitički pristup, postavivši iznad svega ono što Braudel naziva individualnim vremenom⁵², satkanim od mnoštva činjenica, koje se temelje na pretpostavci da je tijek sredozemne povijesti oblikovan upravo zahvaljujući ljudskoj inicijativi. Podijelivši povijest Sredozemlja na pet velikih razdoblja, naizmjenično opisuje političke, gospodarske i kulturne procese integracije i dezintegracije⁵³. Problem identiteta i sredozemne posebnosti autor pronalazi u kovitlajućoj promjenjivosti ljudskoga i kulturnoga okruženja, sastavljenoga od obala koje odražavaju dovoljnu blizinu, pridonoseći uspostavljanju uzajamnih kontakata između udaljenih prostornih cjelina, ali istovremeno i dovoljnu udaljenost kako bi omogućile razvoj društava različitih obilježja. Na dugome putu čovječanstva – od prvih ljudskih tragova do suvremenoga doba – Sredozemlje se nije ogradio unutar vlastite povijesti, već je prelazeći granice postalo središtem najintenzivnijih dodira⁵⁴, pojavljujući se u jednome trenutku kao sjecište sjedinjavanja, posebice uspostavljanjem trgovačkih veza, susreta i razmjena, a u drugome kao element razdvajanja i sukoba. U Abulafijinu djelu možemo pratiti upravo te cikličke promjene, a povijest dugoga trajanja zamjenjuje se ljudskom poviješću.⁵⁵ Do izražaja dolaze pojedinačni događaji, prijelomni trenuci u razvoju društva koji ukazuju na neprestan prijelaz od diskontinuiteta do kontinuiteta te utječu na uzajamne odnose sredozemnoga prostora u cjelini i drugih područja različitih posebnosti.

Pitanje vremena, odnosno periodizacije isprepleće se s pitanjem prostora, pri čemu Abulafia naglašava kako se fundamentalan problem ne ogleda u pisanju prošlosti sredo-

⁵⁰ David Abulafia, *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean*, Oxford 2011, 641-648.

⁵¹ Cammy Brothers, „David Abulafia (a cura di), *The Mediterranean in History*, Thames & Hudson, London 2003, 320 pp., ill.; W. V. Harris (a cura di), *Rethinking the Mediterranean*, Oxford University Press, Oxford 2005, XXII+414 pp., ill.“ (http://www.arch.virginia.edu/pdf/Pub_250.pdf, pristup 12. 12. 2018).

⁵² Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet*, I, 18.

⁵³ Abulafia, *The Great Sea*, XVII.

⁵⁴ Isto, 648.

⁵⁵ Isto, XXX.

zemnoga prostora kao zatvorene cjeline, već u njegovu sveobuhvatnome razmatranju jer su u njegovu povijest utkana prepletanja različitih civilizacijskih krugova, stoga je ključno pitanje kako cjelovito obuhvatiti sve sastavnice „velikoga mora“ bez stvaranja svojevrsnoga kompendija pojedinačnih povijesti svih područja kojima je ono okruženo.⁵⁶ Abulafijino se Sredozemlje, u skladu s time, umnogome razlikuje od Braudelova te Hordenova i Purcellova, ne samo zbog nepridavanja pozornosti postojećim i stabilnim strukturama u okviru domene dugoga trajanja, kao ni mikroregionalnomu istraživanju, nego i zbog ograničavanja na pomorsku povijest, omeđenu obalnim crtama⁵⁷ – povijest ljudi koji su, prešavši more, pronašli svoje mjesto u njegovoj neposrednoj blizini, zaustavivši se na obalama, u lukama i na otocima. Takvim pristupom osvjetljava zatvorenu, izoliranu, „unutarnju“⁵⁸ povijest Sredozemlja, ograđenoga od geografskih prostora koji ga oplakuju; od zemalja koje „nisu dovoljno mediteranske“, iako su tijekom dugotrajnoga razvoja imale blizak odnos s morem koje ih je istodobno ujedinjavalo i dijelilo. Analizirajući trenutke uspona i pada te otkrivajući ritam života i smrti, prošlost promatra kao pozornicu raznovrsnih, pojedinačnih, a ne kao jedne, uniformne povijesti.

Abulafia, dakle, ne teži prikazivanju svekolikoga jedinstva mediteranskoga identiteta, već na površinu izvlači mnogostruke različitosti, ilustrirajući vjerske i teritorijalne borbe, kao i užitke i teškoće putovanja morem. Ono što – prema njegovu mišljenju – pokreće evoluciju povijesti Sredozemlja jesu trgovački putovi, koji pokazuju kako su se s vremenom mijenjala i izgrađivala razna čvorišta na njegovim obalama, koja svoju veličinu i napredak duguju morskim prostranstvima. Upravo se na takvim predispozicijama – prije svega lagunarnoga prostora – temeljio razvoj Venecije, podignute na muljevitim sprudovima, koja čitavu svoju živost, dinamičnost i gospodarski prosperitet zahvaljuje obilju vode, zbog čega se i oblikovala „živa laguna“⁵⁹, kao što to slikovito dočarava Charles Diehl.

Abulafia Sredozemlje ne promatra iz perspektive geohistorije, ističući kako politički događaji i osvajanja pojedinaca određuju važnost sredozemnih gradova i naselja te odbacujući Braudelovo shvaćanje o čovjeku zatvorenom unutar sudbine koju jedva stvara, nalazeći se u svijetu koji zacrtava beskrajne strukture dugoga trajanja. Dok su *analisti* usmjerili svoju oštricu protiv događajnice,⁶⁰ Abulafia se priklanja naraciji o činjenicama, događajima i protagonistima. U kreiranju ljudske povijesti ističe ponovljeni neuspjeh pojedinih naroda i carstava u pokušajima ovladavanja Sredozemljem te upozorava na važnost odlučujućih bitaka i dramatičnih epizoda, koje su odigrale nezanemarivu ulogu u njegovu oblikovanju.

Za Braudela su, pak, događaji tek kratki, isprekidani „bljeskovi“, koji predstavljaju stanovito svjedočanstvo podložno brzomu zaboravu, no slijedeći postavku Henrija Pirennea kako povijesni događaj treba vrednovati u skladu s posljedicama koje je uzrokovao, Braudel ukazuje na događaje širokoga odjeka, koji – unatoč svojoj kratkoći – katkad osvjetljuju i duboke stvari prohujale povijesti. U tome smislu ističe Lepantsku bitku⁶¹, čije višestruke

⁵⁶ Isti, „Mediterranean History as Global History“, *History and Theory*, 50/2, 2011, 220.

⁵⁷ Vittorio Beonio Brocchieri, „David Abulafia, *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*, Penguin Group, London, 2011.“, *Daedalus*, 5, 2014, 186.

⁵⁸ Isto, 187.

⁵⁹ Charles Diehl, *Mletačka Republika*, Zagreb 2006, 9.

⁶⁰ Bertoša, „Povijesni događaj, naracija i ‘političko’“, 110.

⁶¹ Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet*, II, 462.

posljedice, ostavivši neizbrisiv trag u kolektivnoj svijesti, pripadaju perspektivi dugoga trajanja.⁶² Iako se u tim pripadajućim poglavljima trećega dijela njegova kapitalnoga knjižnog ostvarenja o sredozemnome svijetu nazire lagan odmak od radikalnoga stava prema postavkama tradicionalne historiografije, u Braudela se značajni, prekretnički događaji ne shvaćaju sukladno s tumačenjima klasičnoga pozitivizma, nego u kontekstu izazivanja posljedica i njihova odraza u domeni dugotrajnih struktura. S time u vezi valja spomenuti i shvaćanje Jacquesa Le Goffa kako pojedinačni, izolirani događaji u biti ne izazivaju promjenu jer ona nastaje kao rezultat dugoga trajanja, već predstavljaju samo manifestaciju promjene s mogućnošću njezina ubrzanja. Time upućuje na koncepciju povijesti koja u suštini nije događajna, ali je ponekad uvjetovana događajima, kao što to – razmatranjem različitosti između tradicionalnoga i novijega pristupa povijesnoj stvarnosti – zaključuje Miroslav Bertoša⁶³.

Međutim, da bi se spoznala dubinska, globalna povijest Sredozemlja, potrebno je potonje proučavati u svjetlu integriranja postojećih razlika na koje nailazi te, zakoračivši izvan maritimnoga pojasa, doživjeti ga kao područje svekolikih geografskih, političkih, kulturnih i gospodarskih konfiguracija, koje je imalo veličanstvenu ulogu u preobražaju čovječanstva. Na tome su tragu razmišljanja francuskoga pjesnika Paula Valéryja, koji u svojim *Mediterskim nadahnućima* obale Sredozemlja opisuje kao dodirna mjesta mnoštva oprečnih naroda – svakovrsnih temperamenata, mentaliteta i tradicija – koji su zahvaljujući lakoćama kretanja održavali raznovrsne odnose. To je bogatstvo etničkih osobitosti, koje se akumuliralo tijekom stoljeća, nesumnjivo pridonijelo iznimnoj vitalnosti sredozemnoga svijeta, stvaranju univerzalnih interesa i vrijednosti. Upravo su Braudelova promišljanja bliska Valéryjevu – na stanovit način metafizičkomu – promatranju sredozemne zajednice, tumačenju njezina gotovo vječnoga opstanka i trajanja te neprestanoga obnavljanja tijekom vremena.⁶⁴

Raznorodni modeli opstojnosti koji su se zbivali u tome interkulturnome ozračju, osebujan način življenja i promišljanja, ljudska svakodnevica obilježena faktorima komunikacije i povezanosti, ali istodobno prepuna napetosti i sukoba, iznimna mobilnost žitelja i pojačana migracijska pomicanja – sve su te sastavnice utisnute u mediteransku stvarnost, u kojoj je upravo simbioza kulturnoga, etničkoga i vjerskoga pluralizma inkorporiranjem elemenata različitosti, ali i čuvanjem baštinjenih vrijednosti stvorila savršeno jedinstvo lokalnih i globalnih posebnosti.

4. Zaključna razmatranja

U razvoju povijesne znanosti neprijeporna je značajna uloga *analistâ*, koji su potaknuli nove pristupe istraživanju, kao i brojne diskusije. Historija se više ne smatra pripovijedanjem o kronološkim zbivanjima u prošlosti, u čijoj je suštini nizanje datuma i događaja, već tradicionalnu, narativnu historiju zamjenjuje ona kvantitativna, strukturalna, totalna, koja odbacuje primat vremenske dimenzije, baveći se usporenim promjenama i strukturama

⁶² Bertoša, „Povijesni događaj, naracija i ‘političko’“, 116-117.

⁶³ Isto, 117.

⁶⁴ O Valéryjevu promatranju sredozemne zajednice usp. Bogdan Radica, *Vječni Split*, Zagreb 2002, 65-67.

dugoga trajanja prema kojima se određuju sva povijesna kretanja te naglašavajući fundamentalnu važnost interdisciplinarnoga pristupa u boljemu razumijevanju društveno-povijesnih pojava. „Povijest priča“ (*l'histoire-récit*) – zamijenjena je „poviješću problema“ (*l'histoire-problème*), kako ističe Braudel⁶⁵, nadovezujući se na izjavu Luciena Febvrea⁶⁶ da upravo postavljanje problema označava početak i kraj cijele povijesti – ako nema problema, nema ni priče, odnosno naracije i kompilacije. Kronološki elementi i pojedinačni događaji ostaju na marginama znanstvenoga interesa; u prvi plan izbijaju kolektivni odnosi te dublji slojevi društva, skriveni ispod nespoznatljive površine, dok politički fenomen proživljava svoj „sumrak“, a ako i dospije u zakutke „novohistorijskih“ radova, tada mu se pridaje tek usputna pozornost te ga se obvezatno dovodi u međuovisnost s društvenim i gospodarskim sastavnicama.

Međutim, pokazalo se da se globalna povijest ne može temeljiti isključivo na postojećim strukturama, a rigorozno odbacivanje činjenica i „kratkih“, neponavljajućih događaja dovodi do zanemarivanja dijela povijesne stvarnosti, stoga je narativan element nezaobilazan jer se u događaju ogleda obilje potencijalnih značenja koja mogu ukazivati na dalekosežne posljedice⁶⁷ u određenoj sredini te se jedino propitivanjem složenoga odnosa događajne i strukturalne razine, koje se međusobno ne isključuju – kao što to napominje Reinhart Koselleck⁶⁸ – može stvoriti objektivna slika zbilje u prošlosti. Pojedinačni slučajevi nerijetko mogu nagovještavati kasnije povijesne procese, zbivanja širokih razmjera, zbog čega *case-studies* – priklonimo li se razmatranjima Miroslava Bertoše⁶⁹ – usađuju povijesnu dimenziju osobnim sudbinama ili većim skupinama te se u takvome kontekstu ogleda mentalna sastavnica neke etničke zajednice. Naoko neznatni događaji predstavljaju zapravo uzorak velike povijesti Sredozemlja pa se – prema riječima Maje Bošković-Stulli⁷⁰, ne zna sa sigurnošću „gdje tu prestaje zbilja i počinje priča – ili obrnuto“.

Budući da oblik razmatranja u kojemu se inzistira na isključivanju činjenica i događaja „kratkoga daha“ te proučavanju samo uspoređenih evolucija i gotovo nepokretnih pojava nije samodostatan, povratak – ili bolje rečeno – „oživljavanje“ događaja ponovno zadobiva svoje mjesto u historiografskim krugovima, no ne u smislu vraćanja pukoj, političkoj događajnici, već uklapanjem u nove modele u kombinaciji s kvantitativnim pristupom pri analizi povijesnih fenomena, s ciljem što dubljega spoznavanja i sveobuhvatnijega interpretiranja prošlosti.⁷¹ Pojave u minulim vremenima teško se na makrorazini mogu ispravno tumačiti bez poznavanja specifičnosti pojedinih mikroareala, zbog čega novi istraživački smjerovi nastoje prodrijeti u lokalno društvo kako bi rekonstruirali način funkcioniranja povijesnih

⁶⁵ „ (...) l'histoire n'est pas seulement un récit, même de grands événements, elle est une explication.“ Braudel, *Les ambitions de l'histoire*, Paris 1997, 37. Prema: Anne Vézier, „La leçon de Braudel, récit et problème en histoire“, *Le cartable de Cléo: revue suisse sur les didactiques de l'histoire*, 12, 2012, 1.

⁶⁶ „C'est que, poser un problème, c'est précisément le commencement et la fin de toute histoire. Pas de problème, pas d'histoire. Des narrations, des compilations.“ Lucien Febvre, *Vivre l'histoire*, Paris 2009, 25. Prema: Vézier, „La leçon de Braudel“, 1.

⁶⁷ Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet*, II, 272.

⁶⁸ Reinhart Koselleck, „La storia sociale moderna e i tempi storici“, u: *La teoria della storiografia oggi*, ur. Pietro Rossi, Milano 1983, 141-158.

⁶⁹ Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata*, 46.

⁷⁰ Maja Bošković-Stulli, *O usmenoj tradiciji i o životu*, Zagreb 1999, 106.

⁷¹ Usp. Bertoša, „Povijesni događaj, naracija i 'političko'“, 116-118.

mehanizama te kontinuitet dubokih i korjenitih promjena, koje su imale odjeka u mnogo širim, globalnim razmjerima. Upravo takav slijed proučavanja – od lokalnoga i regionalnoga do globalnoga – dovodeći u vezu materijalnu, socijalnu i kulturnu sastavnicu te primjenjujući višestruke metode komparativnohistorijskih istraživanja, zagovara John A. Marino⁷².

S obzirom na to da je pri sagledavanju dubinske historije Sredozemlja u domenu povijesnoga istraživanja nužno implementirati načela i paradigme raznorodnih znanstvenih disciplina, težište je na proučavanju relacijskoga identiteta te međusobne povezanosti društveno-političkih, kulturno-povijesnih i gospodarskih fenomena, stoga presudnu važnost ima stvaranje interdisciplinarnih i transdisciplinarnih sinteza. Za Braudela Sredozemlje predstavlja idilično čvorište nagomilanih civilizacija, koje se u njegovim – djelomice možemo kazati, prustovskim – opisima pretvara u primamljivu turističku atrakciju. Na sličan ga način doživljavamo uranjajući u prostranstva Matvejevićeva *Mediteranskoga brevijara*, no danas Sredozemlje ima potpuno drugačiju putanju. Označavajući nekadašnji sinonim za komunikaciju, trgovinu i razmjenu, sada postaje perifernim prostorom konfrontacija; žrtvom dinamičnih procesa. „Mediteran više nije središte svijeta, nego tek njegov dio – trebat će mu vremena da sam sebe tako predoči i prihvati.“⁷³

Unatoč procesima globalizacije koji potiču jačanje regionalne suradnje i svjetske razmjene, Sredozemlje ostaje na marginama, izgubivši prijašnji oblik komunikacije među zemljama te čvrste međusobne kontakte i interakciju različitih kultura, ne ispunivši viziju multikulturne i komunikacijski povezane regije. Zbog toga se ukazuje na potrebu vršenja određenoga oblika transformacije okrenutoga u smjeru stvaranja područja mira, stabilnosti, sigurnosti i slobodne trgovine, ostvarivanja poštovanja, tolerancije i razumijevanja raznolikosti postojećih kultura, identiteta i mentaliteta, oživljavanja interkulturnoga dijaloga i približavanja sredozemnih zemalja, kao i poticanja njihove suradnje s ostatkom svijeta, ne zatvarajući pritom prostor Sredozemlja u jasno određene granice, već pronalazeći obrise širega jedinstva vodeći se postulatom izrečenim u članku Ive Frangeša:⁷⁴ „Mediteran: more, ne protiv nego među!“.

---

⁷² John A. Marino, „Mediterranean Studies and the Remaking of Pre-modern Europe“, *Journal of Early Modern History*, 15, 2011, 403-404.

⁷³ Matvejević, *Mediteranski brevijar*, 117.

⁷⁴ Ivo Frangeš, „Mediteran, more, ne protiv nego među“, *Dubrovnik*, 6, 1995, 11-14.